

Tomasz TULEJSKI*

WOJNY ŚWIĘTE STAROŻYTNEGO IZRAELA. KONSTRUKCJA TEORETYCZNA I RELIGIJNE UZASADNIENIE Część II

(Streszczenie)

Autor analizuje opisane w Starym Testamencie wojny święte (albo wojny YHWH) starożytnego Izraela, ich konstrukcję teoretyczną i teologiczne uzasadnienie. Argumentuje, że podstawą wojen świętych była koncepcja Przymierza pomiędzy Bogiem i plemionami izraelskimi. Podążając tą drogą Autor rekonstruuje pojęcie wojny świętej opisanej w starotestamentowych narracjach o wojnach prowadzonych przez Naród Wybrany. Opisuje ich zasady i teologiczne korzenie, przede wszystkim w odniesieniu do celów wojny, określenia wrogów Izraela i YHWH, roli Biga-wojownika i rytuału herem. Porównuje je z praktyką innych bliskowschodnich ludów i dochodzi do wniosku, że wojny święte Izraela w swej konstrukcji i usprawiedliwieniu były różne od wojen prowadzących przez wszystkie pozostałe plemiona.

Słowa kluczowe: wojna święta; starożytny Izrael

IV.

W poprzedniej części przedstawione zostało teologiczne uzasadnienie i historyczny kontekst wojen świętych prowadzonych przez Naród Wybrany. Wskazano w niej, iż ich centralnym elementem jest idea Przymierza, przez którą dzieje Izraela wpisane zostają w historię świętą i ekonomię zbawienia.

Przejawem bożej łaski i częścią tej samej historii świętej, co wyprowadzenie z Egiptu jest nadanie ludowi bożemu Ziemi Obiecanej:

Gdy Pan, Bóg twój, wprowadzi cię do ziemi, o której poprzysiągł przodkom twoim: Abrahamowi, Izaakowi i Jakubowi, że da tobie miasta wielkie i bogate, których nie budowałeś,

* Dr hab. prof. nadzw., Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki; e-mail: ttulejski@tlen.pl

domy pełne wszelkich dóbr, których nie zbierałeś, wykopane studnie, których nie kopałeś, winnice i gaje oliwne, których nie sadziłeś, kiedy będziesz jadł i nasycisz się – strzeż się, byś nie zapomniał o Panu, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli¹. I dalej: Gdy Pan, Bóg twój, wprowadzi cię do ziemi, do której idziesz, aby ją posiąść, usunie liczne narody przed tobą: Hetytów, Girgaszytów, Amorytów, Kananejczyków, Peryzzytów, Chwiw Witów i Jebusytów: siedem narodów liczniejszych i potężniejszych od ciebie. Pan, Bóg twój, odda je tobie, a ty je wytepisz, obłożysz je klątwą, nie zawrzesz z nimi przymierza i nie okażesz im litości².

To zatem obietnica, a zarazem i bezwzględny rozkaz. Cała ziemia należy do YHWH, a każdy naród ma z jego woli prawo do swego dziedzictwa. Dziedzictwem Izraela jest Kanaan, który stanie się jego domem.

Przekonanie to – wskazuje von Rad – w dawnych czasach miało aspekt sakralny: Izrael dokładnie utożsamiał ten swój kraj z obszarem kultu Jahwe. Kto znajdował się poza jego granicami, ten był „z dala od Jahwe”. Należać do Jahwe, znaczyło to samo, co „posiadać udział u Jahwe”³.

Obietnica Pana jest więc tytułem, na podstawie którego plemionom izraelskim przysługuje zajęcie Kanaanu. W tym duchu właśnie YHWH zwraca się do Jozuego słowami: „Bądź mężny i mocny, ponieważ ty rozdasz temu ludowi w posiadanie ziemię, którą poprzysięgałem dać twoim przodkom”⁴. Jest ona, podobnie jak Izrael, jego własnością, którą, jako stwórca wszystkich rzeczy, swobodnie może dysponować⁵. Warunkiem jest jednak bezwarunkowa wiara i pełne zaufanie YHWH⁶. Tylko wtedy podbój jest kontynuacją zbawczego dzieła Boga. Zajęcie obiecanych ziem jest wspólnym wysiłkiem YHWH i Jego ludu, wysiłkiem podejmowanym przez obie strony Przymierza, dlatego Bóg toczy wojny wspólnie ze swoim ludem, jest wojownikiem świętej wojny, realizującej ostatecznie zbawczy cel, a bez zniszczenia ludów Kanaanu niemożliwe jest wypełnienie obietnicy danej patriarchom⁷. Dlatego Izrael nie toczy wojen świętych poza ziemiami danymi mu przez Boga, nie ma w jego praktyce tendencji imperialistycznych (z wyjątkiem może okresu panowania Dawida), walczy tylko o to, co mu się należy⁸. Odróżnia go to zasadniczo od innych otaczających go

¹ Pwt 6,10–12 – wszystkie cytaty biblijne pochodzą z *Biblii Tysiąclecia*.

² Pwt 7,1–3.

³ **G.von Rad**, *Teologia Starego Testamentu*, przekł. B. Widła, PAX, Warszawa 1986, s. 267.

⁴ Joz 1,6.

⁵ **S. Jankowski**, *Obietnica ziemi w Starym Testamencie*, *Collectanea Theologica* 2004/74/2, s. 53.

⁶ **D.A. Glatt-Gilad**, *The Re-Interpretation of the Edomite-Israelite Encounter in Deuteronomy II*, *Vetus Testamentum* 1997/47/4, s. 242.

⁷ **R. Firestone**, *Conceptions of Holy War in Biblical and Qur'anic Tradition*, *The Journal of Religious Ethics* 1996/24/1, s. 105.

⁸ **R. Chisholm**, *Divine Hardening in the Old Testament*, *Bibliotheca Sacra* 1996/153, s. 430.

ludów, dla których podbój był celem samym w sobie, nawet jeżeli uzasadniały go poleceniami swoich bogów.

Wojna dla Izraela to z jednej strony boskie błogosławieństwo, z drugiej zaś – wyraz czci i posłuszeństwa wobec YHWH. Wyjście z Egiptu i droga przez Synaj ukazane są jako pochód zwycięskiej armii prowadzonej przez swego boga-wojownika, któremu ludy zamieszkujące wokół świętej góry lękają się stanąć na drodze lub zostają, jak Amalekici, pokonane. Bezwzględne podporządkowanie bożym nakazom zapewnia obecność Pana w zbrojnym wysiłku Izraela. W tym duchu Dawid zwraca się do Goliata: „Niech wiedzą wszyscy zebrani, że nie mieczem ani dzidą Pan ocala. Ponieważ to jest wojna Pana”⁹. Wojny święte są z bezpośredniego rozkazu YHWH dla realizacji jego zamierzeń i tylko wtedy liczyć można na jego przychyłość:

Narodzie, zbawiony przez Pana,
Obrońca twój tobie pomaga,
błogosławi zwycięski twój miecz.
Wrogowie słabną przed tobą,
ty zaś wyniosłość ich depczesz¹⁰.

Przed bitwą wódz Izraela wchodzi w kontakt z Bogiem bezpośrednio lub poprzez proroków, którzy oznajmniają mu jego wolę. Jest bożym wybrańcem, któremu Stwórca zsyła łaskę zwycięstwa. Militarne przywództwo i przewagi militarne stanowią jednocześnie podstawę legitymacji władzy, z której ostatecznie narodzi się izraelska monarchia. Zwycięstwo w bitwie jest widomym znakiem łaski Pana, która stanowi podstawę nie tylko militarnej, lecz także politycznej zwierzchnictwa zwycięskiego wodza, bowiem „tego tylko ustanowisz królem, kogo sobie Pan, Bóg twój wybierze spośród twych braci”¹¹. W ten sposób władzę nad plemionami Izraela zdobył Saul po zwycięstwie nad Ammonitami¹² i Dawid po pokonaniu Filistynów:

Wszystkie pokolenia izraelskie zeszyły się u Dawida w Hebronie i oświadczyły mu: „Oto myśmy kości twoje i ciało. Już dawno, gdy Saul był królem nad nami, tyś odbywał wyprawy na czele Izraela. I Pan rzekł do ciebie «Ty będziesz paśł mój lud – Izraela, i ty będziesz wodzem nad Izraelem»”¹³.

Na samym początku monarchii widać więc wyraźnie ścisły związek królewskiego pomazania i wojny świętej, choć czasy królewskie są czasami jej

⁹ 1 Sm 17,46–47.

¹⁰ Pwt 33,29.

¹¹ Pwt 17,15.

¹² 1 Sm 11,14–15.

¹³ 2 Sm 5,1–3.

zmierzchu. Nawet kiedy królem formalnie był Saul, wybranym był Dawid, bowiem on wiódł naród do bitwy i zwyciężał, tym samym dając dowód swego bożego błogosławieństwa¹⁴ – „Pobił Saul tysiące, / a Dawid dziesiątki tysięcy”¹⁵.

Boże wybraństwo implikuje jednocześnie bezwzględne posłuszeństwo Panu. Nakaz prowadzenia wojny nie podlega więc żadnej dyskusji, nie ma miejsca na negocjacje z Bogiem, czy choćby wprowadzenie korekt do jego planu, „Bo opór jest jak grzech wróżbiarstwa, a krnąbrność jak złość bałwochwalstwa”¹⁶. W wojnie takiej Bóg nie tylko rozacza opiekę nad swoim ludem, lecz działa jak wódz, dając rozkazy i oczekując posłuszeństwa. Wyruszający na taką wojnę Izraelici nie są zwykłymi wojownikami, przeistaczają się w „wojsko Boga żywego”¹⁷, nawiązując szczególną więź z Bogiem, stając się bezpośrednim wykonawcą jego woli. Pozostaje więc ślepe posłuszeństwo, jako jedyny warunek otrzymania błogosławieństwa i pomocy w boju. *Powtórzone Prawo* opisuje przypadek zlekceważenia boskiego zakazu i wyprawę przeciwko Amorytom, z którymi YHWE zabronił walczyć. W efekcie Izrael zostaje pobity nie ma bowiem z nim mocy, która łamie ziemskie potęgi: „Ostrzegalem was, lecz nie chcieliście słuchać, wzgardziliście nakazem Pana, ruszyliście, poszliście w góry. Wyszli naprzeciw wam Amoryci, mieszkający w tych górach, gonili was, jak to czynią pszczoły, i pobili was w Seirze aż do Chorma”¹⁸.

Jeśli wojna ma charakter świętej, to obowiązkiem walki są obciążeni wszyscy Izraelici, w takich sytuacjach *Biblia* używa bowiem zbiorczego określenia *Izrael* i nie ma klauzul ekskluzywnych, właściwych na przykład dla wojen dozwolonych z *Kodeksu Deuteronomicznego*. Dotyczy to zarówno jednostek, jak i całych plemion, zwłaszcza że w okresie podboju Izraelici nie dysponowali, rzecz jasna, armią zawodową, a ich wojska miały charakter pospolitego ruszenia. Każdy zdolny do walki mężczyzna przeistaczał się na czas wojny w wojownika, by po jej zakończeniu powrócić do swych codziennych zajęć. Trzej starsi bracia Dawida wyruszają na wojnę, on zostaje tylko dlatego, ponieważ jest jeszcze chłopcem, a nie mężczyzną. Do walki z Goliatem dochodzi przypadkowo, bowiem na pole

¹⁴ J.L. Wright, *Military Valor and Kingship. A Book-Oriented Approach to the Study of a Major War Theme*, w: B.E. Kelle, F.R. Ames (red.), *Writing and Reading War. Rhetoric, Gender, and Ethics in Biblical and Modern Context. Symposium*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2008, s. 42.

¹⁵ 1 Sm 18,7.

¹⁶ 1 Sm 15,23.

¹⁷ 1 Sm 17,26.

¹⁸ Pwt 1,43–44.

bitwy wysłany jest tylko po to, by zanieść braciom pożywienie¹⁹. Tylko więc bardzo młody wiek mógł tłumaczyć niewzięcie udziału w świętej wojnie. W *Księdze Samuela* Saul wzywa więc cały Izrael na wojnę przeciw Amalekitom, szczególnie nienawistnemu Panu plemieniu: „Saul zwołał wtedy lud i dokonał jego przeglądu w Telam, dwustu tysięcy piechoty oraz dziesięciu tysięcy <pośród pokolenia Judy>”²⁰. Z drugiej strony, z uwagi na brak jednoczącej plemiona monarchii, tylko szczególna, boża sankcja pozwala nakłonić cały lud do walki. Gdy bowiem dochodzi do wojny z plemieniem niewydanym Izraelitom przez Pana, entuzjazm nie jest już wśród nich tak wielki. Dlatego w czasie wojny z Amonitami, dla zdyscyplinowania plemion Izraela, Saul ucieka się do szczególnej demonstracji: „Wziął parę wołów, porąbał je i przez posłańców rozesłał po całej krainie Izraela z wezwaniem: „Tak się postąpi z wołami każdego, kto nie wyruszy za Saulem i za Samuelem”. Na cały lud padła bojaźń Pańska i wyruszyli jak jeden mąż”²¹.

W *Pieśni Debory* znajdziemy wskazówkę dotyczącą odpowiedzialności za zaniechanie tego świętego obowiązku, który odnosi się do wspomnianego wcześniej miasta Meroz:

„Przeklinajcie Meroz! – rzekł Anioł Pana –
bardzo przeklinajcie jego mieszkańców,
bo nie przybyli na pomoc Panu,
na pomoc Panu wśród bohaterów”²².

Zatem, mimo że w okresie przedkrólewskim Izrael prowadził życie nomadów i był jedynie, mocą paktu zawartego w Sychem, konfederacją plemion, to w sytuacji wezwania do świętej wojny wszystkie one (choć jest to z pewnością wizja wyidealizowana) miały obowiązek wziąć udział w zbrojnym wysiłku. Stąd dla odparcia ataku koalicji Madianitów i Amalekitów Gedeon każe dąć w róg dla zgromadzenia swego plemienia do walki, posyła też posłańców do pokolenia Menassesa, Asera, Zabulona i Neftalego²³, a w końcowej fazie kampanii dołącza plemię Efaima. Odmowa odpowiedzi na wezwanie Pana jest równoznaczna z opowiedzeniem się po stronie wrogów, ciężkim grzechem przeciwko YHWE, choć *Biblia* nie podaje konkretnych przykładów konsekwencji takiego zaniechania.

¹⁹ 1 Sm 17,17–18.

²⁰ 1 Sm 15,4.

²¹ 1Sm 11,7.

²² Sdz 5,23.

²³ Sdz 6,34–35.

V.

Nawet bitwy toczone w czasie wojen dozwolonych mają w sobie element świętości. Skoro sam Bóg będzie walczył wraz ze swoim ludem, to miejsce jego epifanii staje się miejscem szczególnym. Namiot, który stanowi centralny punkt obozu wędrujących Izraelitów jest Namiotem Spotkania z Bogiem, miejscem, gdzie choćby czasowo przebywa JHWH, gdzie lud boży zasięga rady lub Pan obwieszcza mu swoją wolę. Jest to Miejsce Najświętsze i poświęcone, które nie może być skalane żadną nieczystością. W czasie wojny te same wymogi dotyczą miejsca bitwy. Stąd na biorących w niej udział spoczywa obowiązek wstrzeżności seksualnej i czystości rytualnej²⁴. *Księga Kapłańska* szczegółowo wymienia przyczyny nieczystości seksualnych i restrykcyjne zasady postępowania zarówno wobec nieczystych, jak i tych, którzy się z nim zetknęli²⁵. Tak jak wojownicy Pana zachować muszą czystość, tak i cały obóz musi być święty, bowiem „Pan, Bóg twój, przechadza się po twoim obozie, aby chronić ciebie, a wrogów na łup twój wydać. [...] Pan nie może w nim ujrzyć nic odrażającego, aby się nie odwrócił od ciebie”²⁶. Szczególnie odrażające jest załatwianie w jego obrębie potrzeb fizjologicznych²⁷, składanie mu ofiar ze zwierząt posiadających skazę²⁸, krzywoprzysięstwo²⁹ i bałwochwalstwo³⁰. To ostatnie jest szczególnie niebezpieczne dla Izraela, bowiem Pan może odwrócić się od niego lub sam wyrzucić na niego zemstę, dlatego karą za taki czyn jest ukamienowanie. Stąd dziewiętnastowieczny biblista Julius Wellhausen mógł napisać, że „Izrael oznacza El walczy i Jahwe był walczącym El, na którego cześć nazwał tak siebie naród. Obóz wojenny był kolebką narodu, był również najstarszym sanktuarium, tu był Izrael i tu był Jahwe”³¹.

Zachowanie czystości jest tak istotne, bowiem w niektórych opisach manifestacją obecności Boga na polu bitwy jest Arka Przymierza niesiona przed Izraelem. Nie ma zgodności w samym tekście *Starego Testamentu*, czym w istocie była, czasem przedstawiana jest jako wojenne palladium³², symbol Bożej mocy,

²⁴ J. Holloway, *The Ethical Dilemma of Holy War*, *Southwestern Journal of Theology* 1998/41, s. 50.

²⁵ Kpł 15,1–30.

²⁶ Pwt 23,15.

²⁷ Pwt 23,13–14.

²⁸ Pwt 17,1.

²⁹ Pwt 19,19.

³⁰ Pwt 13,12.

³¹ J. Wellhausen, *Grundrisse zum Alten Testament*, C. Kaiser, München 1965, s. 18.

³² J.A. Wood, *Perspectives of War in the Bible*, Mercer University Press, Macon 1998, s. 20.

innym razem – w tradycji kapłańskiej – jedynie jako miejsce przechowywania kamiennych tablic. W *Księdze Liczb* traktowana jest jak tron boży związany bezpośrednio z obecnością YHWH³³:

Gdy arka wyruszyła, mówił Mojżesz: „Podnieś się, o Panie, i niech się rozproszą nieprzyjaciele Twoi; a ci, którzy Cię nienawidzą, niechaj uciekną przed Tobą”. A gdy się zatrzymywała, mówił: „Wróć się, o Panie, do mnóstwa izraelskich zastępów”³⁴.

I Księga Samuela wspomina o Arce Przymierza Pana Zastępów, „który zasiada na cherubach”³⁵ i Bogu, który wraz z Arką przybył do obozu³⁶, dając świadectwo przekonania o powiązaniu Arki z bezpośrednią obecnością Boga. Opisuje też wydarzenia związane z walkami przeciwko Filistynom. W opowieści tej Arka zabrana zostaje przez wrogów i umieszczona w świątyni Dagona w Aszdod. Rano mieszkańcy miasta znajdują posąg swego boga leżący „twarzą do ziemi przed Arką Pańską”³⁷. Kolejnego ranka sytuacja się powtarza, posąg dodatkowo ma obciętą głowę i dłonie, doświadcza więc tego, co spotykało czasem pokonanych wrogów. Nawet więc, jeśli Izrael poniósł klęskę na polu bitwy, to YHWE w wojnie bogów okazał swą wyższość³⁸. Dlatego dotknięci chorobą Filistyni, uznając moc YHWH, zwracają Arkę Izraelitom. Arka jest więc *tremendum*, które budzi strach w samym Izraelu i w jego wrogach. Chociaż w *Księdze Królewskiej* jest mowa, że „W Arce nie było nic, oprócz dwóch kamiennych tablic, które Mojżesz złożył tam pod Horebem, gdy Pan zawarł przymierze z Izraelitami”³⁹, co jest z pewnością argumentem za centralizacją kultu, to pierwotne wyobrażenie, będące reminiscencją wydarzeń w czasie podboju Ziemi Świętej, koresponduje z przedstawieniami wojny świętej. Arka wykonana jest bowiem z drzewa akacjowego, które w Palestynie występuje rzadko, jest natomiast powszechne na Synaju⁴⁰. Nie we wszystkich opisach wojen mówi się o Arce, lecz występuje ona w kilku istotnych militarnych epizodach⁴¹. Kiedy Izraelici przekraczają Jordan, Jozue rozkazuje nieść Arkę na czole pochodu⁴², w czasie zdobywania Jerycha

³³ G.von Rad, *Teologia...*, s. 25–26.

³⁴ Lb 10,35–36.

³⁵ 1 Sm 4,4.

³⁶ 1 Sm 4,7.

³⁷ 1 Sm 5,3.

³⁸ D. Miller, Jr., J.J.M. Roberts, *The Hand of the Lord. A Reassessment of the “Ark Narrative” of 1 Samuel*, Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1977, s. 69 i nn.

³⁹ Kr 8,9.

⁴⁰ M. Majewski, *Mieszkanie Chwały. Teologia sanktuarium Izraela na pustyni (Wj 25–31; 35–40)*, PAT, Kraków 2008, s. 142.

⁴¹ T. Longman III, D. Reid, *God Is a Warrior*, Zondervan, Grand Rapids 1995, s. 40–41.

⁴² Joz 3,6.

niesiona jest w procesji wokół murów miasta⁴³. Samuel wspomina zaś o tym, że Arka obozuje w polu wraz z Dawidem i Izraelem przed bitwą z Ammonitami⁴⁴. Jest zatem czasem bojowym sztandarem, wokół którego jednoczą się plemiona izraelskie w czasie świętej wojny, co nie jest niczym wyjątkowym. Wiemy bowiem, że faraonowie wyprawiający się poza granice Egiptu zabierali z sobą posągi swych bogów, a źródła nowoasyryjskie poświadczają, że symbole bóstw niesione były podczas bitew⁴⁵. Jedyna, lecz zasadnicza, różnica polega na tym, że Arka jest „mieszkaniem” Boga, a nie totemem.

VI.

Skoro Izraelowi towarzyszy w bitwie sam Bóg, jego lud winien bezwarunkowo poddać się jego rozkazom. Wobec nakazu bezwzględnej posłuszeństwa nawet łaska i miłosierdzie wobec pokonanych wrogów nie wchodzi w tym kontekście w grę. Świadczy o tym historia Saula, któremu Bóg słowami Samuela nakazał: „Dlatego teraz idź, pobijesz Amaleka i obłożysz klątwą wszystko, co jest jego własnością; nie lituj się nad nim, lecz zabijaj tak mężczyzn, jak i kobiety, młodzież i dzieci, woły i owce, wielbłądy i osły”⁴⁶. Ten darował jednak życie królowi Amalekitów Agagowi i nie zniszczył najcenniejszych składników majątku pokonanych. Konieczną konsekwencją takiego braku posłuszeństwa było uznanie go przez Boga za „niegodnego, by panował nad Izraelem”⁴⁷. Bezwzględnym wykonawcą bożej woli był za to Jozue, który zamordował króla Jerycha i króla Aj. Podobnie postąpił z królami państw-miast koalicji kananejkiej: Adonisedekiem z Jeruzolimy, Hohumem z Hebronu, Piramem z Jarmutu, Jafim z Lakiszu i Debirem z Eglonu po zwycięstwie pod Gibeonem. Po przyprowadzeniu ich przed oblicze Izraela kazał rzucić ich na ziemię, „a potem Jozue wymierzył im cios śmiertelny i kazał powiesić ich na pięciu drzewach, na których wisieli do wieczora”⁴⁸.

⁴³ Joz 6,11–14.

⁴⁴ 2 Sm 11,11.

⁴⁵ P. Pitkänen, *Central Sanctuary and Centralization of Worship in Ancient Israel. From the Settlement to the Building of Solomon's Temple*, Georgias Press, New Jersey 2004, s. 35–36.

⁴⁶ 1 Sm 15,3.

⁴⁷ 1 Sm 16,1.

⁴⁸ Joz 10,26.

Wojna święta ma bowiem charakter totalny i zwrócona ma być przeciwko obcym bogom⁴⁹, ich posągom, świątyniom i miejscom kultu, przeciwko ich wyznawcom, niezależnie od płci i wieku, przeciwko ich miastom i dobytкови. Bitwa odbywa się bowiem na dwu płaszczyznach, pokonani ludzie i ich bogowie podzielić muszą ten sam los⁵⁰, a narzędzia ich grzechu muszą zostać unicestwione, dlatego: „Posągi ich bogów spalisz, nie będziesz pożądał srebra ani złota, jakie jest na nich, i nie weźmiesz go dla siebie, aby cię to nie uwikłało, gdyż Pan, Bóg twój, się tym brzydzi”⁵¹. Takie ujęcie wojny świętej nie jest charakterystyczne tylko dla Izraela. Istnieje bowiem uderzające podobieństwo pomiędzy izraelską „ideologią wojny”, zwłaszcza z *Księgi Jozuego*, a tą, jaka występowała u innych ludów Bliskiego Wschodu. Paralelizm ten opiera się przede wszystkim na określeniu wroga jako egzystencjalnego zagrożenia dla całej wspólnoty. Jest to jednak wróg nie tylko o charakterze politycznym, lecz przede wszystkim postrzegany jest na płaszczyźnie etycznej i religijnej.

Religijne motywacje leżą u podstaw klątwy – *herem*, czyli poświęcenia na zagładę. To właśnie owa ofiara w zasadniczy sposób odróżnia wojny święte od pozostałych wojen, jest ich prostą konsekwencją i koniecznym dopełnieniem, choć nie jest pewne, czy należała ona do pierwotnej praktyki świętej wojny. Możliwe, że *herem* jest wytworem „ideologii deuteronomistycznej”⁵², której z pewnością zawdzięczamy teologiczne opracowanie świętej wojny.

Charakter klątwy nie jest w *Starym Testamencie* jednolity. W niektórych miejscach jest to rytuał warunkowy, który ma zostać dopełniony, gdy YHWH wyda wrogów Izraela w jego ręce. Przykładem może być tu postępowanie przed jedną z kampanii przeciwko Kananejczykom z *Księgi Liczb*: „Wtedy Izraelici złożą następujący ślub Panu, mówiąc: «Jeśli dasz ten lud w nasze ręce, klątwą obłożymy ich miasta»”⁵³. W innych jednak miejscach, szczególnie – co znamienne – w *Powtórzonej Prawie*, rzecz przedstawia się odwrotnie: niszczenie łupu po zwycięstwie wpisane jest w samą istotę wojny świętej, dyktowane jest nakazem jaki formułuje Bóg, zanim dojdzie do walki. W *Kodeksie Deuteronomicznym* nie ma mowy o składaniu ofiar przed bitwą. Pomoc Pana jest rzeczą oczywistą i nie wymaga dodatkowych ofiar, za to określony jest sposób zachowania po

⁴⁹ K. Lawson Younger Jr., *Ancient Conquest Accounts. A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*, JSOT Press, Sheffield 1990, s. 232–235.

⁵⁰ E. Merrill, *The Case for Moderate Discontinuity*, w: S. Gundry (red.), *Show Them No Mercy. 4 Views on God and Canaanite Genocide*, Zondervan, Grand Rapids 2003, s. 82.

⁵¹ Pwt 7,25.

⁵² S.J. De Vries, *Temporal terms in tradition*, *Vetus Testamentum* 1975/25, s. 82.

⁵³ Lb 21,2.

zdobyciu miasta: „Tylko w miastach należących do narodów, które ci daje Pan, twój Bóg, jako dziedzictwo, niczego nie zostawisz przy życiu”⁵⁴. Zwyczajowo wszystko, co znajduje się w zdobytym mieście, należy do zwycięzców. Opis wojen świętych ma charakter teocentryczny⁵⁵, to Bóg przede wszystkim walczy u boku swego ludu i tylko Bogu zawdzięcza lud swe powodzenia. Tam, gdzie dochodzi do opisu wojen świętych, *Biblia* wkłada w usta YHWH lub proroków słowa: „Nie bójcie się!”⁵⁶. Oznaczają one, że w rzeczywistości dawcą i panem zwycięstwa jest sam YHWH. To on zsyła strach na wrogów Izraela i odbiera im odwagę⁵⁶. Tradycja deuteronomistyczna, zgodnie ze swą wizją historii, w której sprawcą wszystkich wydarzeń jest YHWH, widzi w nim jedyne zwycięzcę, wojna nie ma już więc mieszanego ludzko-boskiego charakteru, lecz sam Bóg walczy z nieprzyjaciółmi Narodu Wybranego⁵⁷. Opis podboju Ziemi Obiecanej jest w istocie kroniką Jego militarnych dokonań, bowiem tylko przez boską interwencję może wypełnić się obietnica dana Mojżeszowi. Wrogowie Izraela są wrogami YHWH (Sdz 5:31). Nie może więc dziwić odwołanie w czasie opisu podbojów do *Księgi Wojen Pana*⁵⁸ i występująca kilkadziesiąt razy w opowieści o podboju formuła: „Jahwe wydał ich w nasze ręce”. W *Księdze Amosa* YHWH przypomina, czyjej interwencji Izrael zawdzięcza zwycięstwo nad wrogami:

Ja to przed nimi zgładziłem Amorytów,
Którzy byli wysocy jak cedry,
A mocni jak dęby.
I zniszczyłem owoc ich z góry,
A z dołu korzenie⁵⁹.

W wojnie takiej zwycięzcą jest więc sam YHWH, zatem na zasadzie prawa zdobycy wszystko należy się Jemu. Treścią *herem* jest oddanie tego, co należne Bogu i jako takie jest tabu, wyłączną własnością Pana⁶⁰. Zabranie jej skutkuje przeniesieniem klątwy na złodzieja, jego rodzinę, dobytek i na cały Izrael ze wszystkimi tego konsekwencjami. Po klęsce pod Aj okazuje się, że któryś z Izraelitów naruszył tabu i przywłaszczył sobie własność pańską ze zdobytego

⁵⁴ Pwt 20,16.

⁵⁵ M. Szmajdziński, *Prawa dotyczące wojny w Pwt 20*, Scripta Biblica At Orientalia 2009/1, s. 88.

⁵⁶ G.von Rad, *Holy War In Ancient Israel*, trans. M.J. Dawn, William B. Eerdmans Publishing Comp., Grand Rapids 1991, s. 46–47.

⁵⁷ W. Pikor, *Święta wojna w Biblii, ludzka ideologia czy Boża wola?*, Studia Bobolanum 2, 2005/2, s. 34.

⁵⁸ Lb 21,14.

⁵⁹ Am 2,9.

⁶⁰ Kpl 27,28.

Jerycha. Winowajca, jego synowie i córki zostają za to ukamienowani, a cały ich inwentarz spalony⁶¹.

W czasie *herem* wszystkie bowiem istoty żywe należy unicestwić, a to, co daje się spalić, należy oddać ogniowi. Ogień niszczy wszystko, co jest „obrzydliwością”, oczyszcza miejsce, w którym czczono fałszywych bożków, czyniąc miejsce dla kultu Boga prawdziwego. Przywodzi to na myśl los Sodomy, siedliska wszelkich nieprawości, zniszczonej zesłanym przez Boga ogniem. Jozue zajmując Jerycho zabija więc wszystkich mężczyzn, kobiety, młodych i starych, woły, owce i osły, a złoto, srebro, brąz oraz żelazo zabiera, by zostały umieszczone w skarbcu Pańskim⁶². Czasem miasto budzi w Panu takie obrzydzenie, że skazuje je na wieczne unicestwienie, przeklinając tego, kto próbowałby je odbudować. Uzasadnieniem takiego postępowania nie jest monoteizm. Aż do ksiąg prorockich nie ma nigdzie mowy o tym, by wszystkie narody czciły YHWH, muszą być tylko unicestwione tam, gdzie sprawowany będzie kult Boga prawdziwego⁶³. Ich eksterminacja jest więc koniecznością, przez którą realizuje się sens historii świętej Izraela, i oczyszczeniem miejsca skalanego przez grzech.

Eksterminacja ludności cywilnej nie była czymś wyjątkowym i należała do praktyk powszechnych. Także dla Egipcjan, Hetytów i zwłaszcza Asyryjczyków była zwykłą metodą prowadzenia wojny. Burzenie miast, niszczenie całej populacji i mordowanie ich władców miało być środkiem nie tyle zastraszenia i zmuszenia pozostałej ludności do uległości, co sposobem „oczyszczenia” zajętych ziem pod przyszłe osadnictwo⁶⁴. Przykładem może być tu opis wyprawy wojennej Assurnasirpala II:

Przekroczyłem Góry Kaszari [i] zbliżyłem się do miasta Kinalu, ufortyfikowanego miasta Hulaja. Obległem je masą moich żołnierzy [i] moim groźnym szykiem bitewnym; Zdobyłem miasto. Zabiłem mieczem 8000 ich żołnierzy, 3000 jeńców spaliłem. Nie zostawiłem ani jednego jako zakładnika, pojąłem Hulaja żywego, władcę miasta. Ułożyłem stos zwłok. Spaliłem ich młodych chłopców [i] dziewczęta. Obdarłem ze skóry Hulaja, władcę miasta; [i] powiesiłem jego skórę na murach miasta Damdammusa. Starłem w proch, zniszczyłem [i] spaliłem miasto⁶⁵.

Sam *Stary Testament* przywołuje tego typu praktyki wśród innych ludów, motywowane właśnie nie tyle chęcią rabunku, co zasiedleniem nowych obszarów. Podczas wkraczania Izraela do Ziemi Obiecanej YHWE, wydając rozkazy

⁶¹ Joz 7,16–24.

⁶² Joz 6,19–21.

⁶³ J. Boyarin, *Reading Exodus into History*, New Literary History 1992/23, s. 525.

⁶⁴ K. Lawson Younger Jr., *Ancient Conquest...*, s. 232–235.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 236.

Mojżeszowi, opisuje miasta i ludy, które musi zostawić w spokoju, wspominając przy okazji o *herem*:

W Seirze mieszkali dawniej Choryci, lecz synowie Ezawa wypędzili ich i wyniszczyli, aby się osiedlić na ich miejscu, jak uczynił Izrael w ziemi, którą mu Pan dał w posiadanie⁶⁶. I drugi przykład: Również tę ziemię zamieszkiwali poprzednio Refaici, których Ammonici nazywali Zamzummitami. Naród to wielki, liczny i wysoki jak Anakici. Wytracił ich Pan przed Ammonitami, którzy ich wypędzili i osiedlili się na ich miejscu. Tak też uczynił mieszkającym w Seirze synom Ezawa, wytracając przed nimi Chorytów, których oni wypędzili, i sami mieszkają na ich miejscu aż do tego czasu. W ten sposób i Chiwwitów, zamieszkujących miejscowości aż do Gazy, wytracili Kaftoryci, którzy przybyli z Kaftor, by się na ich miejscu osiedlić⁶⁷.

Jednak religijny wymiar rzezi jeńców nie jest już tak powszechny⁶⁸. Jednym z nielicznych przykładów jest inskrypcja na pochodzącej z IX w. p.n.e. steli moabickiego króla Meszy, walczącego przeciwko Izraelaowi:

- 14 ...I ja
 15 Poszedłem nocą i walczyłem przeciw niemu od początku dnia aż do południa. I zdo-
 16 -byłem i zabiłem wszystkich: 7 000 mężczyzn razem z innymi mieszkańcami i kobiety
 razem z innymi mieszkań-
 17 -kami i niewolnicami, ponieważ poświęciłem ich Asztar-Kamosz⁶⁹.

Jest to propagandowa manifestacja potęgi boga, który walczy razem ze swymi wyznawcami. Taki charakter miało też zapewne *herem* pierwotnie wśród plemion Izraela⁷⁰, nawet jeśli jego brutalne podboje są w większości wynikiem późniejszej redakcji, która była swego rodzaju propagandową licytacją wobec zewnętrznego zagrożenia⁷¹ czy próbą podniesienia na duchu po okresie asyryjskiej dominacji. Jednak jedynym elementem, który łączy *herem* z opisem ze steli króla Meszy jest tylko ich kultowy charakter. *Herem* nie jest bowiem ofiarą w ścisłym sensie tego słowa⁷². Składanie ofiar przed bitwą jest czymś oczywistym w społeczeństwach archaicznych, zapewnić ma wsparcie bóstwa i ostatecznie zwycięstwo. Przed walką ofiara taka ma przebłagać Boga, by nie opuścił Izraela. Składają ją na przykład Samuel przed bitwą z Filistynami: „wołał do Pana w sprawie

⁶⁶ Pwt 2,12.

⁶⁷ Pwt 2,20–23.

⁶⁸ **Sa-Moon Kang**, *Divine War in the Old Testament and in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1989, s. 81.

⁶⁹ *Stela króla Meszy*, przeł. ks. N. Mandeki, *Collectanea Theologica* 1987/57, s. 41.

⁷⁰ **J.J. Collins**, *The Zeal of Phinehas. The Bible and the Legitimation of Violence*, *Journal of Biblical Literature* 2033/122/1, s. 5.

⁷¹ **N. Lohfink**, „Święta wojna” i „klątwa” w Biblii, przeł. ks. W. Chrostowski, *Communio* IX, wrzesień–październik 1989/5(53), s. 18.

⁷² **R. de Vaux**, *Instytucje Starego Testamentu*, przeł. T. Brzegowy, Pallotinum, Poznań 2004, s. 454.

Izraela, a Pan go wysłuchał. [...] W tym dniu zagrzmiał Pan potężnym gromem przeciw Filistynom, wywołując popłoch, tak iż ponieśli klęską przed Izraelitami⁷³. Tymczasem istotą kłątwy jest coś zupełnie innego, w przeciwnym razie oznaczałoby to akceptację ofiar z ludzi. *Powtórzone Prawo* zakazuje praktyk właściwych kultom pogańskim, w tym palenia córek i synów dla swych bogów⁷⁴, a ślub Jeftego, który składa w ofierze swoją córkę jest sytuacją wyjątkową⁷⁵. Tym tłumaczyć należy oburzenie, jakie ogarnęło Izraelitów po złożeniu przez króla Moabu ofiary Kemoszowi ze swego syna na murach obleżonego miasta⁷⁶. Istnieje jednak pogląd, mający pewne uzasadnienie (Wyj 22:28–29⁷⁷ i paralelny Wyj 34:19–20), wywodzący *herem* z praktyk pierwotnego jahwizmu, w którym praktykowane miałyby być ofiary z ludzi i którego ślady zachowały się pomimo wielokrotnego przeredagowania tekstu⁷⁸. Nawet jednak, jeśli przyjmiemy, że w pewnym okresie rozwoju religii mojżeszowej miały miejsce ofiary z pierwotnych, to w zestawieniu z innymi przedmiotami ofiarnymi, których cechą jest doskonałość, ofiara z bałwochwalców nie wydaje się przekonującą perspektywą. Przeczy to również starotestamentalnej koncepcji boskości, zgodnie z którą istotą ofiary nie jest jej zniszczenie, lecz przeniesienie w sferę boskości i przebóstwienie daru człowieka⁷⁹. Praktyka poświęcania dzieci w okresie królewskim, o czym wspomina *2 Księga Królewska*⁸⁰, też o niczym nie świadczy, była bowiem wynikiem przenikania elementów religii kananejkiej⁸¹. Zwraca przy tym uwagę jeden istotny szczegół. Zasadą wśród Izraelitów było składanie ofiary całopalnej, zaś *Biblia Hebrajska* mówi w większości opisów *herem*, że ofiary ginęły od miecza i nigdzie nie wspomina o tym, by ciała pokonanych wrogów miałyby być palone. Jedną z nielicznych wspomnianych ofiar z ludzi dokonała się przez, jak opisuje to *Biblia*, przez „przejsie przez ogień”. Pewne analogie ofiarnicze, choć też odległe, bowiem składaniu tych ofiar towarzyszył szczególny ryt, ma jedynie zabicie i spalenie zwierząt w zajmowanym mieście.

⁷³ 1 Sm 7,9–10.

⁷⁴ Pwt 12,31.

⁷⁵ Sdz 11,30–40.

⁷⁶ 2 Kr 3,27.

⁷⁷ Por, **O. Boehm**, *Ethical Responsibility and the Existence of the People of Israel*, *Vetus Testamentum* 2004/54/2, s. 145–156

⁷⁸ **S. Niditch**, *War in the Hebrew Bibl. A Study in the Ethics of Violence*, Oxford University Press, New York 1995, s. 57 i nn.

⁷⁹ **T. Jelonek**, *Biblijne pojęcie sacrum*, WAM, Kraków 2008, s. 51.

⁸⁰ 2 Kr 16,3, 21,6.

⁸¹ **R. de Vaux**, *Instytucje...*, s. 456–458.

Przez nakaz *herem* Bóg oddziela od świętego Izraela to, co nieczyste, wszystko, co mogłoby skalać jego świętość i uczynić w oczach Boga obrzydliwym⁸², chroni przed pokusą, której ulec może Naród Wybrany. Temu przypisać należy polecenie mordowania również kobiet, które w innym wypadku byłyby pożądanym łupem wojennym. Ponieważ mogłyby zwieść swych panów na drogę pogaństwa, dlatego muszą umrzeć, podobnie jak dzieci. Nie są one mordowane za grzechy swych rodziców, lecz by nie praktykowały bluźnierczej religii ojców⁸³. *Biblia* ukazuje bowiem Kananejczyków jako ludzi niebywale zdeprawowanych, na tle ludów Egiptu, Anatolii i Mezopotamii. *Księga Kapłańska* przypomina grzechy Kananejczyków: składanie ofiar z dzieci, homoseksualizm, sodomie i przestrzega: „Tymi wszystkimi rzeczami nie plugawcie się, bo tymi wszystkimi rzeczami plugawiły się narody, które wypędzam przed wami. Także i ziemia stała się nieczysta. Ukaralem ją więc za jej winę, a ziemia wypłuła swoich mieszkańców”⁸⁴. Do tej listy dodać możemy jeszcze świątynną prostytutkę. Widzimy więc, że wszystkie te praktyki kultowe i seksualne były zaprzeczeniem tego, co zawiera zawarte z Mojżeszem Przymierze, bezwzględnie tępiące tego typu zachowania, pod karą śmierci włącznie. Widać tu wyraźnie sprzeczności pomiędzy Izraelitami, wolnymi nomadami i będąca synonimem zepsucia kulturą miejską⁸⁵. Można więc przyjąć, że *herem* jest karą za grzechy popełnione przez jednostki zbiorowości, analogicznie, jak miało to miejsce w przypadku Sodomy i Gomory.

Wy tłumaczenie tak brutalnego opisu podboju Ziemi Obiecanej znaleźć można w *Księdze Powtórzonego Prawa*, której pierwsza redakcja pochodzi z czasów Jozjasza, kiedy nie było już w większości ludów przeznaczonych do wytopienia, lecz wśród Izraela szczyrzył się kult obcych bogów⁸⁶. *Księga Królewska* opisuje podjęte w tym czasie reformy religijne króla, który po odnalezieniu *Księgi Prawa* „wydał rozkaz arcykapłanowi Chilkiaszowi, kapłanom drugiego rządu oraz strażnikom progów, aby usunęli ze świątyni Pańskiej wszystkie przedmioty sporządzone dla Baala, Aszery i całego wojska niebieskiego. Kazał je spalić na zewnątrz Jerozolimy, na polach pod Cedronem”⁸⁷. Dlatego występujący w *Powtó-*

⁸² W.C. Kaiser, Frederick Fyvie Bruce, *Hard Sayings of the Bible*, Inter Varsity Press, Downers Grove 1996, s. 206.

⁸³ C.S. Cowles, *A Response to Daniel L. Gard*, w: S. Gundry (red.), *Show Them No Mercy...*, s. 147.

⁸⁴ Kpł 18,24–25.

⁸⁵ N. Mendecki, *Izraelici a Kananejczycy i Aramejczycy*, *Collectanea Theologica* 1987/57, s. 42.

⁸⁶ M.H. Segal, *The Book of Deuteronomy*, *The Jewish Quarterly Review*, New Series 1958/48/4, s. 318.

⁸⁷ 2 Kr 23,4–5.

rzonym *Prawie* opis wojen świętych i praktyki *herem* nadaje im oryginalny sens: „abyście się nie nauczyli czynić wszystkich obrzydliwości, które oni czynią ku czci bogów swoich, i byście nie grzeszyli przeciw Panu, waszemu Bogu”⁸⁸. Zabicie wszystkich mieszkańców ma być jedynie ilustracją obowiązku zachowania czystości Izraela i jego wierności YHWH. Temu zawdzięczać należy radykalne sformułowania dotyczące bałwochwalstwa i rzutowanie ich na czasy z okresu podboju. Trudno więc jednoznacznie powiedzieć, czy anihilacja miejscowej ludności miała miejsce, ani czy powodowana była względami religijnymi. Jeśli tak, to jedynie w początkowym okresie osiedlania się Izraelitów w Palestynie i to tylko w ograniczonym zakresie. W czasach królewskich inne ludy: Filistyni, Moabici, Edomici czy Aramejczycy byli wasalami Izraela, w jego krótkim imperialnym epizodzie za panowania Dawida. On sam zresztą rozpoczął swoją polityczną karierę jako najemnik na usługach Filistynów⁸⁹. Taka brutalna narracja konieczna była więc, by wytłumaczyć aktualną sytuację polityczną. Deuteronomista odstępstwem od prawdziwej wiary tłumaczy bowiem następujące po nim klęski, śmierć Jozjasza w bitwie pod Megiddo i późniejszą zależność od Egiptu i Babilonii⁹⁰. Zatem wszystko, co mogłoby odwieść Izraela od Boga, co jest złamaniem Pierwszego Przykazania⁹¹, jest przeklęte i zakazane. Dlatego na przykład sformułowany zostaje bezwzględny zakaz zawierania małżeństw z członkami przeznaczonych na zagładę plemion: „Nie będziesz z nimi zawierał małżeństw: ich synowi nie oddasz za małżonkę swej córki ani nie weźmiesz od nich córki dla swego syna, gdyż odwiódłaby twój syn ode Mnie, by służył bogom obcym”⁹². Można więc zaryzykować twierdzenie, że opisy brutalnych podbojów w *Pwt* i *Jozuem* skierowane są nie przeciwko innym ludom zamieszkującym Palestynę, ale przeciwko występniemu Izraelowi, który oddalił się od Boga⁹³.

VII.

Ostatnim, często pomijanym, elementem konstrukcji wojny świętej jest jej sprawiedliwy charakter. Występuje on niejako w tle uzasadnienia teologicznego, lecz trudno przecenić jego konstytutywny charakter, choć na plan pierwszy wysuwa

⁸⁸ Pwt 20,18.

⁸⁹ 1 Sm 27,6.

⁹⁰ W. Lasor, D. Hubbard, F. Bush, *Old Testament Survey*, Eerdmans, Grand Rapids 1996, s. 148.

⁹¹ J. Tigay, *Deuteronomy*, The Jewish Publication Society, Philadelphia 1996, s. 84.

⁹² Pwt 7,3–4.

⁹³ P. Briks, *Cherem – jako klątwa śmierci*, *Colloquia Theologica Ottoniana* 2005/2, s. 15.

się on dopiero w okresie królewskim, gdy toczone były już tylko wojny dozwolone. Jak wskazane zostało wcześniej, w myśl starotestamentowej teologii cała ziemia jest własnością Boga, który przydziela wszystkim ludom przeznaczone dla nich miejsce. Jest bowiem Stwórcą i Panem wszystkich rzeczy, którymi może dowolnie dysponować⁹⁴. Izraela YHWH obdarzył Ziemią Obiecaną, jako nagrodą za wierność i oddanie⁹⁵. Dlatego obietnica ta, potwierdzona również Mojżeszowi, jest tytułem, na podstawie którego przysługuje mu władanie ziemiami Kanaanu. Ziemiami, które należy najpierw odbić z rąk ich obecnych posiadaczy. By jednak postrzegać to w kategoriach aktu boskiej sprawiedliwości, odpłaty za grzech przeciwko Bogu i Izraelowi, musi istnieć przyczyna, dla której Bóg skazuje na zniszczenie ludy zamieszkujące Kanaan. Jej geneza sięga *Księgi Rodzaju*, kiedy to Noe, dowiedziawszy się o występku swego syna Chama, ojca Kanaanu, mówi: „Niech będzie przeklęty Kanaan. Niech będzie najniższym sługą swych braci!”⁹⁶. Kanaan jest eponimem Kananejczyków, więc wojna przeciwko nim jest konsekwencją zadawnionej krzywdy, doznanej przez patriarchę z rąk swego syna.

Sprawiedliwa przyczyna wojny określa jednak nie tylko relacje z ludami Kanaanu, lecz także z innymi plemionami, z którymi zetknął się Izrael w czasie wojen w Ziemi Obiecaniej. Na konflikty te, niewynikające bezpośrednio z treści Przymierza, deuteronomista patrzy także z jurydycznej perspektywy. Gdy więc Amalekici zastępują drogę wkraczającym do Ziemi Obiecaniej Izraelitom, Mojżesz mówi: „Ponieważ podniósł rękę na tron Pana, dlatego trwa wojna Pana z Amalekitą, z pokolenia na pokolenie”⁹⁷. Z tej przyczyny *Deuteronomium* przypomina, jak Amalekici zabijali chorych i słabych Izraelitów podczas ich pochodu przez pustynię, nakazując bezwzględną wojnę z tym plemieniem⁹⁸. W *Księdze Samuela* znajdziemy zaś następujący fragment: „Ukarzę Amaleka za to, co uczynił Izraelitom, jak stanął przeciw nim na drodze, gdy szli z Egiptu”. Równocześnie Saul zwraca się do przebywających z nimi Kenitów: „Wyjdźcie, oddalście się i wycofajcie spośród Amalekitów, abym was nie wytracił razem z nimi. Okazaliście bowiem życzliwość wszystkim Izraelitom, gdy wychodzili z Egiptu”⁹⁹. Kenici

⁹⁴ S. Jankowski, *Obietnica ziemi...*, s. 53.

⁹⁵ G. von Rad, *Teologia...*, s. 267.

⁹⁶ Rdz 9,25.

⁹⁷ Wyj 17,16.

⁹⁸ Pwt 25,17–18.

⁹⁹ 1 Sam 15,26.

zatem, którzy nie złamali zasad sprawiedliwości, mogą czuć się bezpiecznie, Izrael nie ma bowiem powodu, sprawiedliwej przyczyny, by z nimi walczyć¹⁰⁰.

Rekapitulacja

Widzimy zatem, że konstrukcja wojny świętej wpisana jest immanentnie w historię starożytnego Izraela. Do jej zrozumienia konieczne jest jednak odniesienie do religijnego kontekstu, w którym funkcjonowała. Ten religijny pierwiastek decyduje bowiem o jej charakterze, który wykracza daleko poza doczesny kontekst. Oczywiście nie jesteśmy dziś w stanie autorytatywnie orzec, w jakim stopniu konstrukcja ta funkcjonowała w okresie przedkrólewskim i czy nadanie jej tego szczególnego statusu jest jedynie dziełem deuteronomisty. Niezależnie jednak od tego faktem jest, że starotestamentowa wojna stała się istotnym fundamentem późniejszej zachodniej refleksji, a także praktyki militarnej. To z niej wywiedzione zostały takie istotne kategorie jak wojna sprawiedliwa czy wojna święta chrześcijańskiej Europy.

Bibliografia

Biblia Tysiąclecia, Pallotinum, Poznań – Warszawa 1990

Boehm O., *Ethical Responsibility and the Existence of the People of Israel*, *Vetus Testamentum* 2004/54/2, s. 145–156.

Boyarin J., *Reading Exodus into History*, *New Literary History* 1992/23, s. 523–554.

Briks P., *Cherem – jako klątwa śmierci*, *Colloquia Theologica Ottoniana* 2005/2, s. 6–16.

Chisholm R., *Divine Hardening in the Old Testament*, *Bibliotheca Sacra* 1996/153, s. 410–434.

Collins J.J., *The Zeal of Phinehas. The Bible and the Legitimation of Violence*, *Journal of Biblical Literature* 2003/122/1, s. 3–21.

Firestone R., *Conceptions of Holy War in Biblical and Qur'ānic Tradition*, *The Journal of Religious Ethics* 1996/24/1, s. 99–123.

Glatt-Gilad D.A., *The Re-Interpretation of the Edomite-Israelite Encounter in Deuteronomy II*, *Vetus Testamentum* 1997/47/4, s. 441–455.

Gundry S. (red.), *Show Them No Mercy. 4 Views on God and Canaanite Genocide*, Zondervan, Grand Rapids 2003.

Holloway J., *The Ethical Dilemma of Holy War*, *Southwestern Journal of Theology* 1998/41, s. 44–69.

Jankowski S., *Obietnica ziemi w Starym Testamencie*, *Collectanea Theologica* 2004/74/2, s. 47–62.

Jelonek T., *Biblijne pojęcie sacrum*, WAM, Kraków 2008.

¹⁰⁰ Por. **L.H. Schiffman, J.B. Wolowelsky**, *War and Peace in the Jewish Tradition*, Michael Scharf Publication Trust of the Yeshiva University Press, New York 2004, s. 203.

- Kaiser W.C., Bruce F. F.**, *Hard Sayings of the Bible*, Inter Varsity Press, Downers Grove 1996.
- Kelle B.E., Ames F.R.** (red.), *Writing and Reading War. Rhetoric, Gender, and Ethics in Biblical and Modern Context. Symposium*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2008.
- Lasor W., Hubbard D., Bush F.**, *Old Testament Survey*, Eerdmans, Grand Rapids 1996.
- Lawson Younger K. Jr.**, *Ancient Conquest Accounts. A Study in Ancient Near Eastern and Biblical History Writing*, JSOT Press, Sheffield 1990.
- Lohfink N.**, „Święta wojna” i „klątwa” w Biblii, przeł. ks. W. Chrostowski, *Communio* IX, wrzesień–październik 1989/5(53), s. 10–19.
- Longman III T., Reid D.**, *God Is a Warrior*, Zondervan, Grand Rapids 1995.
- Majewski M.**, *Mieszkanie Chwały. Teologia sanktuarium Izraela na pustyni (Wj 25–31;35–40)*, PAT, Kraków 2008.
- Mendecki N.**, *Izraelici a Kananejczycy i Aramejczycy*, *Collectanea Theologica* 1987/57, s. 41–44.
- Miller D. Jr., Roberts J.J.M.**, *The Hand of the Lord, A Reassessment of the “Ark Narrative” of 1 Samuel*, Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1977.
- Niditch S.**, *War in the Hebrew Bibl. A Study in the Ethics of Violence*, Oxford University Press, New York 1995.
- Pikor W.**, *Święta wojna w Biblii, ludzka ideologia czy Boża wola?*, *Studia Bobolanum* 2, 2005/2, s. 21–44.
- Pitkänen P.**, *Central Sanctuary and Centralization of Worship in Ancient Israel. From the Settlement to the Building of Solomon’s Temple*, Georgias Press, New Jersey 2004.
- Rad G. von**, *Holy War In Ancient Israel*, trans. M.J. Dawn, William B. Eerdmans Publishing Comp., Grand Rapids 1991.
- Rad G. von**, *Teologia Starego Testamentu*, przekł. B. Widła, PAX, Warszawa 1986.
- Sa-Moon Kang**, *Divine War in the Old Testament and in the Ancient Near East*, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1989.
- Schiffman L.H., Wolowelsky J.B.**, *War and Peace in the Jewish Tradition*, Michael Scharf Publication Trust of the Yeshiva University Press, New York 2004.
- Segal M.H.**, *The Book of Deuteronomy*, *The Jewish Quarterly Review*, New Series 1958/48/4, s. 315–351.
- Stela króla Meszy*, przeł. ks. N. Mandecki, *Collectanea Theologica* 1987/57, s. 39–48.
- Szmajdziński M.**, *Prawa dotyczące wojny w Pwt 20*, *Scripta Biblica At Orientalia* 2009/1, s. 61–90.
- Tigay J.**, *Deuteronomy*, The Jewish Publication Society, Philadelphia 1996.
- Vaux R. de**, *Instytucje Starego Testamentu*, przeł. T. Brzegowy, Pallotinum, Poznań 2004.
- Vries S.J. de**, *Temporal terms in tradition*, *Vetus Testamentum* 1975/25, s. 80–115.
- Wellhausen J.**, *Grundrisse zum Alten Testament*, C. Kaiser, München 1965.
- Wood J.A.**, *Perspectives of War in the Bible*, Mercer University Press, Macon 1998.

Tomasz TULEJSKI

**HOLY WARS OF THE ANCIENT ISRAEL. THEORETICAL CONSTRUCTION
AND THEOLOGICAL JUSTIFICATION. PART II**

(Summary)

The Author analyses the described in the Old Testament Holy Wars (or YHWH wars) of the ancient Israel, their theoretical construction and theological justification. He argues, that the basic of holy wars is concept of the Covenant between God and the Israeli tribes. Following this train of thoughts, the Author reconstructs the notion of holy war as described in the Old Testament narrations concerning the wars conducted by the Chosen People. He describes their principles and theological roots, first of all the aim of war, enemies of Israel and YHWH, the role of God-warrior and Herem ritual. He compares them with the practice of the different ancient nations of Near East and concludes, that the holy wars of Israel in their construct and justification are different from wars conducted by the others.

Keywords: holy war; ancient Israel